

**HİCRÎ BİRİNCİ ASIRDA
İSLÂMÎ İLİMLER**

- I -

Kur'ân İlimleri ve Tefsir

العلوم الإسلامية في القرن الهجري الأول

- ١ -

(التفسير وعلوم القرآن)

İstanbul 2020

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-7619-96-9 (Cilt 1)

ISBN : 978-605-7619-98-3 (Cilt 2)

ISBN : 978-605-7619-95-2 (Takım)

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı

Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler - I -
Kur'ân İlimleri ve Tefsir

Editörler

Prof. Dr. Hidayet Aydar
Doç. Dr. Ziyad Alrawashdeh
Araş. Gör. Elif Gül Gökhan - Araş. Gör. Sultan Ümmügülsüm Gündüzalp
Araş. Gör. Ülfer Karabulut - Araş. Gör. Ümit Eskin
Araş. Gör. Yasemin Çelikhası - Öğr. Gör. Khadeejah Alrawashdeh

Yayına Hazırlayan

Hüseyin KADER

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

İç Tasarım

Ensar Grafik Bölümü

Baskı:

E-Kitap

1. Yayın

Aralık 2020

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

MÜCÂHİD B. CEBR'İN TEFSİRİ VE TEFSİRİNDEKİ İSRÂİLÎ RİVAYETLERE YARATILIŞLA İLGİLİ AYETLER BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ

*Abdulkadir Karakuş**

Giriş

Tefsir tarihinin en önemli dönemlerinden bir tanesi hiç şüphesiz ki tabiîn devridir. Çünkü onlar Hz. Peygamber ile birlikte Kur'an'ın inişine şahitlik eden ashaptan ilim öğrenmişler ve onlardan özellikle Kur'an tefsiriyle ilgili önemli nakillerde bulunmuşlardır. Bu yönüyle tabiîn dönemini ve bu dönemde yetişen ilim erbabını tanımak önemli bir hadisedir.

Tabiîn devrinin önde gelen temsilcilerinden bir tanesi de Mücâhid b. Cebr'dir. Mücâhid sahabenin önde gelenlerinden ilim öğrenmenin yanında Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi “*Tercümânü'l-Kur'ân*” diye isimlendirilen, Hz. Peygamber'in: “Allah'ım onu dinde anlayış sahibi kıl ve ona yorumlama kudreti ihsan et”¹ şeklinde dua ettiği bir kimseden ilim öğrenmiştir. Ondandır öğrendiği tefsiri kayda geçmiş ve öğrettiği tefsiri de öğrencilerine yazdırmıştır. Bunun sonucunda “*Tefsîru Mücâhid*” adıyla bir tefsir ortaya çıkmıştır. Bu tefsir daha sonra gelenler tarafından İsrâiliyât hususunda eleştirilmiştir. Bu araştırmada Mücâhid ve Tefsiri ile eserindeki yaratılışla ilgili İsrâilî rivayetler incelenmeye çalışılacaktır.

1. Mücâhid ve Tefsiri

Tam adı Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî olan Mücâhid, 21 (642) yılında Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafeti zamanında Mekke'de doğmuş,² ilk

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: akarakus@siirt.edu.tr, orcid: 0000-0003-2387-2402,

¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 4: 225; 5: 65.

² Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celâlüddin es-Suyûtî, Tabakâtü'l-huffâz (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403), 42-43; Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, Tehzîbü't-tehzîb (Hind: Matbaatü dâiratü'l-meârif ve'n-nizâmiyye, 1326), 10: 43; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-müfessirîn (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1409/1989), 1: 106;

eğitimini efendisi Kays b. Sâib el-Mahzûmî'den³ almıştır. Kur'an ilimleriyle ilk onun sayesinde bulunmuş ve yine onun nüfuzundan istifade ederek ashabın önde gelenlerinden ilim öğrenme imkânı bulmuştur.⁴ İlme ve öğrenmeye çok meraklı bir kişi olması münasebetiyle hayatını ilim ve öğrenmeye adanmıştır. O meraklı kişiliğinin de etkisiyle ve muhtemelen "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın, yalancılara ve suçluların sonları nasıl olmuş bir görün?" (el-En'âm 6/11; en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/42) anlamını içeren ayetlerin de teşvikiyle Kur'an'da anlatılan olayları ve bu olayların geçtiği yerleri bizzat görmeye çalışarak bunun için seyahatler yapmıştır. Hârût ve Mârût olayını incelemek üzere Bâbil'e, Berhût kuyusunu görmek için Hadramut'a kadar gitmiştir.⁵

Mücâhid, Kur'an'ı Abdullah b. Abbas'ın huzurunda otuz defa hatmetmiş ve Kur'an tefsirini baştan sona kadar bir kaç kez bizzat onun ağzından dinlemiştir.⁶ Bu esnada elinde yazı malzemeleri olduğu halde Kur'an'ı baştan sona anlayıncaya kadar İbn Abbas'a sorular sormuş ve aldığı cevapları da yazıyla kayıt altına almıştır.⁷ İbn Abbas'ın ölümünden sonra Mekke tefsir ekolünün önemli bir öncüsü olarak onun yerine tefsir derslerini üstlenmiştir.⁸ Hayatının büyük bölümünü Kur'an'ın anlaşılması için yaptığı çalışmalara ayırmış, halkın fetva için müracaat ettiği önemli bir kişi

³ Mücâhid'in, Mahzûm kabilesinden Kays b. Sâib el-Mahzûmî yanında es-Sâib b. es-Sâib el-Mahzûmî, Abdullah b. es-Sâib el-Mahzûmî, Kay. b. Haris el-Mahzûmî ve Abdülvehhâb b. es-Sâib el-Mahzûmî'nin de mevlâsı olduğu hususunda çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetler için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî b. Ebî Hâtîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl (Beyrut: Dâru ihyâ't-türâsî'l-Arabî, 1271/1952), 8: 319; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-lügât, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 2: 83; Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddin ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn li'd-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 2: 305-306; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbü't-tehzîb, 6: 453, 10: 42; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410-1990), 6: 19.

⁴ Muhammed Fatih Kesler, "Mücâhid b. Cebr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 442.

⁵ Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn, 2: 308;

⁶ Muhammed b. Cerir et-Taberî, Camiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000), 1: 90; İbn Hacer, Tehzîbü't-tehzîb, 10: 43; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hecr, 1418/1997), 13: 6-7; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mehrân, Hil-yetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1409), 3: 279-280; İbn Ebî Hâtîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, 8: 319; Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn, 2: 306-307; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-müfessirîn, 1: 106.

⁷ Taberî, Camiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an, 1: 90.

⁸ Kesler, "Mücâhid b. Cebr", 31: 442.

olmuştur. 103/721 yılında, Mekke'deki tâbiîn müfessirlerinin en yaşlısı olarak vefat etmiştir.⁹

Mücâhid, İbn Abbas'tan öğrendiği tefsiri yazıya geçirmekle kalmamış, ondan aldığı tefsiri güncelleyerek yorumlamıştır. Zira o, "Arap diline yeterince vukûfiyeti olmayanların tefsir yapmasının helal olmayacağını" söyleyen¹⁰ bir kişi olarak Kur'an'ın garib ve anlaşılması zor kelimelerini ustalıkla yorumlamıştır. İbn Abbas gibi kendisi de aynı metotla pek çok öğrenci yetiştirmiş ve yaptığı tefsiri öğrencilerine yazdırmıştır. Bugün Mücâhid'e ait olduğu konusunda genel bir kabulün olduğu mevcut tefsirin öğrencileri tarafından yazılanlardan derlendiğine inanılmaktadır. Mücâhid'e nispet edilen bu tefsir Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de kayıtlı olan bir yazma nüshaya dayalı olarak iki ayrı kişi tarafından tahkiki yapılarak yayımlanmıştır. Bunlardan bir tanesi Abdurrahman Sûretî tarafından tahkik edilerek ve Taberî tefsirinde Mücâhid'e ait rivayetler de alınarak tefsirin hacmi genişletilmiştir. Diğeri ise M. Abdüsselâm Ebû'n-Nîl tarafından doktora tezi olarak tahkik edilip ilk yayındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve ilkinde olduğu gibi Mücâhid'e nispet edilen rivayetlerle desteklenmiştir. Ancak İsmail Cerrahoğlu yaptığı bir araştırmada bu nüshanın Mücâhid'e isnadına ihtimal vermemiştir.¹¹

Carl Brockelmann ve M. Fuad Sezgin de konuyla ilgili yaptıkları araştırmalarda Mücâhid'e ait herhangi yazma bir nüshaya ulaşamadıklarını beyan etmişlerdir.¹² Ancak bu durum ona ait bir nüshanın olmadığı anlamına da gelmemelidir. Bu nüshanın diğer pek çok kültür hazinesi gibi tarihi süreçte imha edilmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. İlhanlı Hükümdarı Hülâgü'nün (ö. 1265) 1258 yılında Bağdat'ı işgal edip Abbasi Hilâfetine son verdiğinde, binlerce Müslümanı katledip

!

⁹ Ahmed b. Muhammed el-Ednevi, Tabakâtü'l-müfessirin, thk. Süleymân b. Sâlih el-Huzzî (Suud: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1417/1997), 11; Kesler, "Mücâhid b. Cebr", 31: 443. Mücâhid'in ölüm tarihi ile ilgili 100, 101, 102, 103, 104 gibi farklı rakamlar mevcuttur. Burada Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde verilen tarih esas alınmıştır. Farklı tarihler için bk. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, Takrîbü't-tehziib, thk. Muhammed Avâme (Suriye: Dâru'r-reşid, 1406/1986), 520; İbn Hacer, Tehziibü't-tehziib, 10: 43; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 13: 7; Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirin, 2: 308; Zehebî, et-Tefsir ve'l-müfessirün, 1: 106.

¹⁰ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-sebu'l-mesânî, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415), 1: 6.

¹¹ Mücâhid'in tefsiri ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir'de Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (1978): 23: 31-50. Ayrıca bk. Kesler, "Mücâhid b. Cebr", 31: 443.

¹² Orhan Karmış, "Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1985): 10.

kütüphaneleri yağmalayarak pek çok eşsiz eseri imha ettiği¹³ gerçeğini de dikkate aldığımızda bu ihtimalin uzak olmadığı daha açık bir şekilde görülecektir. Ancak muhtelif eserlerdeki Mücâhid'e ait rivayetlerin sayısının büyük bir yekûn teşkil ettiği göz önüne alınacak olursa söz konusu kayıpların telâfi edilebilecek kayıplar olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Mücâhid ilim konusunda taassup sahibi olmamış, doğru olduğuna inandığı bir görüş karşısında kendi görüşünden vaz geçerek doğruya tabi olmuştur.¹⁴ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), onun tefsir konusunda birikim sahibi olduğunu ve kendisinin güvenilir bir kimse olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Katâde b. Diâme (ö. 117/735), onu devrinin en iyi tefsir bilgisine sahip kişisi olarak tarif etmektedir. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Buhârî (ö. 256/870), ondan gelen tefsir hakkındaki görüş ve rivayetlere değer vermiş ve kitaplarına almışlardır. İbn Sa'd (ö. 230/845) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) da ondan gelen rivayetleri güvenilir bulmuş, kendisini de müttaki, âlim ve fakih bir kişilik olarak tarif etmişler ve onun tefsirin önde gelen âlimlerinden olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶ Bütün bunlar Mücâhid'in ilmi açıdan üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Onun içtihat ve istinbât konusunda yaşadığı dönemdeki ilim erbabına karşı bu denli üstünlük sağlaması aynı zamanda onun akıl ve re'ye dayalı tefsirin öncüsü olmasıyla da alakalıdır.¹⁷ Dolayısıyla Mücâhid gününün pek çok âlimi tarafından sika ve görüşüne güvenilmesi gereken bir âlim kişi olarak görülmüştür. Ancak bu kanaatte olanların yanında Mücâhid'in görüşlerine güvenilemeyeceğine dair kanaat belirten ve onun metruk olduğunu ifade edenler de mevcuttur.¹⁸

Mücâhid başta tefsir olmak üzere hadis ve fıkıh gibi alanlarda Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661), Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Âişe (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) gibi sahabenin önde gelenlerinin pek çoğundan ilim öğrenmiştir. İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Katâde b. Diâme, Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]) ve A'meş (ö. 148/765) gibi tabiî âlimler ise kendisinden faydalanmıştır.¹⁹

!

¹³ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 17: 356-364; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, 2. Baskı (İstanbul: Turan Neşriyat, 1969), 413-414.

¹⁴ Cerrahoğlu, "Tefsir'de Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir", 33.

¹⁵ Taberî, Camiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân, 1: 91.

¹⁶ İbn Hacer, Tehzibü't-tehzib, 10: 43-44.

¹⁷ Karmış, "Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid", 11.

¹⁸ Bk. İbn Hacer, Takrîbü't-tehzib, 368.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Tehzibü't-tehzib, 10: 42; Ednevî, Tabakâtü'l-müfessirin, 11; Nevevî, Tehzibü'l-Esmâi ve'l-lügât, 2: 83.

Mücâhid Kur'an'ı tefsir ederken yine Kur'an'ın diğer ayetlerini açıklayıcı bir unsur olarak kullanmış, Hz. Peygamber'in açıklamalarına müracaat etmiştir. Tefsirinde Câhiliye dönemine ait şiirlerden, sebab-i nüzûlden ve ehli kitaptan çokça faydalanmış, ancak ehli kitaptan öğrendiği bilgileri tefsirde kullanması sebebiyle İsrâiliyâtı tefsire dâhil eden kişi olarak çokça eleştirilmiştir.²⁰ Ancak eleştiriler Mücâhid'in yaşadığı devirde olmamış, daha çok sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerce yapılmıştır. Zira Mücâhid'in yaşadığı dönemde dinin esası ile ilgili olmayan konularda ehli kitaba sorular sorup alınan cevapları kullanmak garip karşılanmıyordu ve aynı zamanda İsrâiliyât tabiri kullanılmıyordu.²¹ Konunun çerçevesini belirlemek ve konunun önemini kavramak açısından İsrâiliyâtın ifade ettiği anlam üzerinde durmak faydalı olacaktır.

2. İsrâiliyât

Bir tefsir problemi olarak algılanan İsrâiliyât kelimesi günümüzde öncelikle Yahudilikten olmak üzere Hristiyanlık ve Mecusilik gibi bir takım din ve kültürlerden tefsir ve hadis kaynaklarına dâhil olmuş olan haber ve bilgiler anlamına gelmektedir. Bu kelime Hz. Yakub'un lakabı olan²² "Allah'ın kulu" anlamına²³ çok yakın bir anlam içeriğine sahip olan "İsrâil" kelimesinin nispet ifade eden şekli olan "İsrâiliyye" kelimesinin çoğuludur.²⁴

Genellikle Müslüman araştırmacılar, hicri birinci asırdan itibaren İslâm dinine sokulan yanlış fikir ve düşünceler, özellikle Yahudiler ve Hristiyanlara ait inançlar ve efsaneler için İsrâiliyât teriminin kullanıldığından söz etmiştir.²⁵ Batı dünyasındaki modern çalışmalarda ise İsrâiliyât ortaçağ tefsir ve tarih araştırmalarında, Kitâb-ı Mukaddes'le bağlantılı konularla ilgili verileri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.²⁶ Bunlarla birlikte İsrâiliyâtın kapsamına başta Yahudilik olmak üzere Hristiyanlık, Mecusilik gibi farklı din ve kültürlerden İslâm kaynaklarına giren ve genellikle hurafe (efsane, esatir) türünden olduğu kabul edilen haberlerin yanı sıra

²⁰ İbn Hacer el-Askalâni, Tehzîbü't-tehzîb, 10: 43; Kesler, "Mücâhid b. Cebr", 31: 442.

²¹ Bk. Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım - Tefsirde İsrâiliyyât Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", İslâmî İlimler Dergisi 9/1 (2014): 16.

²² Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Beni İsrâil) ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 194.

²³ Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrâiliyât (İstanbul: Beyan Yayınları, 1992), 29.

²⁴ Allâme Hasan el-Mustafavî, et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tahran: Merkezü neşri âsâri'l-Allâme Mustafavî, 1393), 1: 93-94; Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, el-İsrâiliyyât fî't-tefsir ve'l-hadis (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 13.

²⁵ Zehebî, el-İsrâiliyyât fî't-tefsir ve'l-hadis, 13.

²⁶ Roberto Tottoli, "Origin and Use of the Term Israiliyyat in Muslim Literature", Arabica 46/2 (1999): 193.

münafıklar, zındıklar, oryantalistler ve misyonerler gibi isimlendirmelerle anılan farklı çevrelerin İslâm karşıtı söylemleri de dâhil edilmektedir.²⁷

Tüm bunlarla birlikte İslâm düşmanlarının aslı esası olmayan haberleri İslâm dinini ifsat etmek maksadıyla tefsir ve hadis kitaplarına girdirmeleri de İsrâiliyât çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunların, İslâm düşmanlarının kötü niyetli olarak Müslümanların inançlarını bozmak gayesiyle uydurduğu haberler olduğu ifade edilmektedir. Garânik masalı,²⁸ Zeyneb bint Cahş (ö. 20/641) ile Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) kıssası ve Hz. Peygamber'in onunla evlenmesi ile ilgili asılsız haberlerin²⁹ bu tür İsrâiliyât örneklerini teşkil ettiği belirtilmektedir.³⁰

Günümüzde batılılar tarafından yapılan çalışmaların İsrâiliyât olarak adlandırılması ve onlar tarafından ortaya atılan her iddiada İslâm'a yapılmış bir saldırı aranması ve onların tutumlarına karşı peşin fikirli olunması halinin, İslâm dünyasının batı karşısında yaşadığı mağlubiyetlerin verdiği psikolojik durumla alakalı olduğu söylenebilir. Hâlbuki İslâmî gelenekte İsrâiliyât güvenilir kabul edilen bir olgu olarak kabul edildiği için tefsirde merkezi önem arz eden bir mesele olarak algılanmamıştır.³¹

Erken dönem İslâm literatüründe İsrâiliyât kelimesinin ehli kitap kaynaklarına atıfla aktarılan rivayetler ile bu rivayetlerin menşeiini ifade maksadıyla kullanıldığı söylenebilir. Nitekim Mes'ûdi'nin (ö. 345/956) bir takım mitolojik rivayet malzemeleri için kullandığı "İsrâiloğullarına ait haberler" "الأخبار من اخبار بني إسرائيل" cümlecisindeki "ahbâr" ve "İsrâiliyât ile ilgili haberlerden yapılan eklentiler" "وهي

!

²⁷ Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım", 13.

²⁸ Garânik olayı, Hz. Peygamber'in Necm suresi 19-20. ayetlerini okuduktan sonra Şeytanın ona, "تلك الغرائق العلى وإن شفاعتهن لترجى" cümlesini telkin edip söylediği ve böylece Hz. Peygamber'in Şeytanın kandırmacasıyla müşriklerin putlarını övdüğü iddiasıdır. Putları terk edip Allah'ın dinine tabi olmayı emreden Hz. Peygamber'in böyle bir söz söylemesi imkânsızdır ve bu sözün uydurulmuş olduğu açıktır. Bu yalan haberin Emevîler Döneminde uydurulduğu bildirilmektedir. Bk. Zehebî, el-İsrailiyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadis, 14.

²⁹ Zeynep bint Cahş, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Zeyd ile evlendirdiği yakın bir akrabasıdır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Zeyd'in eşi olan Zeyneb'i görüp ona âşık olmuş, bu yüzden de Zeyd Zeyneb'i boşamış ve Hz. Peygamber de onunla evlenmiştir. Bir takım kişiler tarafından uydurulmuş olan bu tür haberler maalesef bazı tefsir kitaplarımızda kendine yer bulmuş birer iftiradır. Bk. Zehebî, el-İsrailiyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadis, 14-15; Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 3. Baskı (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 7: 4594-4595.

³⁰ Atilla Yargıcı, "Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/15 (2006): 54.

³¹ İsmail Albayrak, "Re-Evaluating the Notion of Isra'iliyyat", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (2001): 87-88.

”لاحقة بالاسرائيليات من الاخبار” cümlecüğündeki “İsrâiliyât” gibi kelimeler de esas itibariyle herhangi bir yergi ve olumsuzluk taşımamakta; sadece söz konusu bilgilerin kaynağını belirtmeye matuf bir işlev görmektedir.³² Dolayısıyla bu kullanımlarda İsrâiliyât kelimesine olumlu ya da olumsuz herhangi bir anlam yüklenmemiştir.

Müslümanlar sahabe döneminden itibaren Kur'an'da haber verilen ancak teferruattan bahsedilmeyen konularda işin mahiyetini ve ayrıntısını öğrenmek üzere yeni Müslüman olan ehli kitaba bir takım sorular sormuşlardır.³³ Bu kimselerden elde edilen malumatlar bir tenkit süzgecinden geçirilerek Kur'an'ın ilkelerine aykırı olmayanlar benimsenmiştir. Daha sonraları ehli kitaptan pek çok kimsenin Müslüman olmasıyla bu sorular fazlalaşmış, bu durumun tabii bir sonucu olarak da yapılan nakiller ziyadeleşerek Müslümanların ilk başlardaki hassasiyeti azalmış ve bu malumatlar tefsir kitaplarına girmeye başlamıştır. Bu arada şu hususun da altı çizilmelidir ki o dönemde ehli kitaptan Müslüman olanların tamamı aynı gaye ile bu yeni dine girmemiş; bunlardan bir kısmı samimi olarak inandığı için Müslüman olduğu gibi bir kısmı da bir takım menfaat beklentileriyle İslâm'ı seçmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları yeni girdikleri dine ve mensuplarına karşı düşmanca hislerini gizlemişler ve onların zayıf düşmesi için sorulan sorulara kasti olarak yalan yanlış cevaplar vermişlerdir. Bir diğer kısmı da samimi olarak bu yeni dine girmelerine rağmen önceki inanç ve alışkanlıklarının tesirinden kurtulamamışlar, eski inançlarında var olan değerlerin bir kısmını yeni dinlerine de taşımak istemişlerdir.³⁴

İbn Haldûn (ö. 808/1405) İsrâilî rivayetlerin İslâm kaynaklarında yer almasının sebeplerini şu sözleriyle ortaya koyar: “Araplar semavi kitapları olmayan bir kavimdi. Onlar, göçebe bir hayat yaşıyorlardı, okuma ve yazma bilmiyorlardı. Varlıkların (kâinatın) sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve vücudun sınırları gibi herkesin bilmek istediği şeyleri öğrenmek istedikleri zaman, kitap ehli olan Yahudilere ve dinlerinde onlara tabi olmuş olan Hıristiyanlara başvuruyorlardı.”³⁵

³² Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdi, Mürûcû'z-zehab ve meâdinü'l-cevher, thk. Es'ad Dâğır (Kum: Dâru'l-hicre, 1409), 2: 214, 216.

³³ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 1: 71; Muhsin Demirci, Tefsir Tarihi, 38. Baskı (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 124-125.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 6. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 250-251; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, 1: 71; M. Sait Şimşek, Günümüz Tefsir Problemleri, 12. Baskı (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 80.

³⁵ Ebû Zeyd Velîyyüddin İbn Haldûn, Mukaddime, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: MEB Yayınları, 1996), 2: 466.

Hâsılı ilk dönemlerdeki bu durum ehli kitaba çok soru sorup İsrâiliyât ile ilgili rivayetlerin tefsir kitaplarına girmesi noktasında çokça eleştirilen Mücâhid'i de etkilemiştir. O da Kur'an'ın ayrıntıya girmediği hususlarda ehli kitaba sorular yöneltmiş ve onlardan aldığı cevapları tefsirinde kullanmıştır. Bunu yaparken de İslâm'ın özünü bozmak, dinde olmayan şeyleri ona giydirmek gibi bir gayesi olmamıştır. Çünkü insanoğlu yaşadığı ortamda geçerli kabul edilen bilgiyi çoğunlukla herhangi bir tereddüt göstermeden alır ve kullanır. Mücâhid ve İsrâiliyâtı kitaplarında kullandığı için eleştirilen pek çok âlimin yaptıkları da genel olarak budur.

3. Kur'an'da Yaratılış

Kur'an'da yaratılışla ilgili olarak;

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

“İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O'ndan başka ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O güvenilip dayanılacak tek varlıktır.” (el-En'âm 6/102) buyrulmuştur. Bu ve benzeri ayetlerde³⁶ Allah, “tüm evrenin ve varlığın yaratıcısı” olduğunu ve “insanların Allah'ı bilip tanımak ve ona kulluk etmek” için yaratıldığını açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Ayrıca Kur'an'da yaratılışla ilgili olan ayetlerde, tüm canlılığın sudan yaratıldığı, insanların topraktan, çamurun değişik evrelerinden ve meniden yaratıldığı vurgulanmış; böylece Allah'ın yüceliğine ve gücüne dikkat çekilmiş, insanoğlunun Allah'ın güç ve kudretini kavrayarak ona saygı duyması hedeflenmiştir. Bunlardan bir tanesinde:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عِلْقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضَعَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَعَعِيرٍ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ

“Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim...” (el-Hac 22/5) buyrulurken buradaki “sizi topraktan yarattık” ifadesiyle tüm insanların topraktan yaratıldı-

³⁶ Konuyla ilgili şu ayetler de aynı vurguyu yapmaktadır: “De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.” (er-Ra'd 13/16) ; “Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur.” (ez-Zü. mer 39/62) ; “İşte her şeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah! Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Durum bu iken nasıl oluyor da (haktan) döndürülüyorsunuz?” (el-Mü'min 40/62).

ğı ve bu yaratılışın da hâlâ devam ettiği ifade edilmiş;³⁷ bunun sonucunda da insanların Allah'ın güç ve kudretine teslim olmaları istenmiştir.

Ancak yaratılışla ilgili ayetlerde verilen bu malumattan tam manasıyla yaratılışın nasıl meydana geldiğinin cevabını bulmak imkânsızdır. Zaten Kur'an'ın gayesi de bu tür bilgiler vermek değildir. Bilakis onun gayesi Allah'ı bilen ve tanıyan, erdemli ve ahlâklı bireyler yetiştirmektir. Kur'an hangi konuyu ele alırsa alsın onun hedefi, tamamen bu gayeyi gerçekleştirmek için ilkeler ortaya koymaktır. Kur'an bu gayeye yönelik olmak üzere yaratılıştan da bahseder ama yaratılışın nasıl meydana geldiği üzerinde durmaz. Kur'an'ın üzerinde durduğu hususlar; “Kim yarattı?”, “Niçin yarattı?” sorusunun cevabı mahiyetindeki hususlardır ve bir de yaratılıştan ibret alınmasının temin edilmesidir. Bunun dışındaki hususlar tamamen Allah'ın tabiata yerleştirdiği kevnî ayetlerinin anlaşılmasına bağlı kılınmıştır. Allah'ın vahiyle gönderdiği ayetlerinin yanında kâinata nakşettiği ayetleri de vardır. Her ayeti aslında birbirinin açıklayıcısı mahiyetindedir. Yaratılışın nasıl gerçekleştiğini merak edenler Allah'ın kâinata nakşettiği ayetlerini anlamak durumundadırlar. Bu husus Kur'an'da açık bir şekilde vurgulanmakta ve yaratılışın nasıl başladığını merak edenlere şöyle seslenilmektedir:

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“Peki, onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu artarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır.” (el-Ankebût 29/19). Bu ayette yaratılışın başlangıcına dikkat çekilmiştir. Böylece, ilk yaratılış nasıl meydana gelmişse öldükten sonra dirilmenin de aynı şekilde vuku bulacağına, bu işin Allah için çok kolay olduğuna işaret edildikten sonra;

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“ (Resulüm!) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonraki hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kadirdir.” (el-Ankebût 29/20) buyurulmuştur. Böylece yaratılışın nasıl gerçekleştiğini merak edenler; “yeryüzünde gezip dolaşarak tabiatı araştırmalar, gözlem ve deneyler yapmaya, bilimsel metotları kullanmak suretiyle yaratılışın nasıl gerçekleştiğini öğrenmeye” davet edilmiştir. Böylece “yaratılışı gerçekleştire-

³⁷ Fahreddin Râzî meninin oluşumu için topraktan alınan gıdalara dikkat çeker ve bunlarla beslenen bünyelerin ürettiği meninin de aslında topraktan geldiğini ifade eder. Bk. Fahrüddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb - Tefsîru'l-kebir, 3. Baskı (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 23: 204.

renin kim olduğu ve yaratılışın niçin gerçekleştiği” hususunun dinin konusu, “yaratılışın nasıl gerçekleştiği” meselesinin ise bilimin konusu olduğu ifade edilmiştir.

İşte bundan dolayı ilk dönem Müslümanları da “yaratılışın nasıl gerçekleştiği” hususunda o günün bilgi kaynaklarını harekete geçirerek bilenlere sorular sorarak aldıkları cevaplara göre bir yaratılış senaryosu oluşturmuşlardır. Bunlardan bir kısmı günümüzde İsrâiliyât olarak değerlendirilerek eleştiriden kurtulamamış olsalar da bu durum, o günün şartlarında normal karşılanabilecek bir tutumdur.

Mücâhid de aynı gayeye yönelik olarak yaratılışla ilgili olarak ehli kitaba sorular sormuş ve öğrendiklerini tefsirine yansıtmıştır. Böylece Kur'an'ın ayrıntıya girmediği yaratılışın nasıl gerçekleştiği hususunda o günün anlayışını ortaya koymuştur.

4. Mücâhid'in Yaratılışla İlgili Ayetlere Yaklaşımı

Kur'an'da yaratılışla ilgili pek çok ayet olmasına rağmen Mücâhid'in ehli kitap menşeli haberlerle açıklamaya çalıştığı iki ayet üzerinde durulabilir. Bunlardan bir tanesi Nisâ suresi 1'inci ayet, diğeri de A'râf suresi 189-190'ıncı ayetlerdir. Bunların ilkinde:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا
كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.” (en-Nisâ 4/1) buyrulmuştur.

Mücâhid bu ayetteki *nefs-i vâhideyi* o günün genel anlayışının bir sonucu olarak Âdem, eşini de Havva olarak açıklamış ve Havva'nın Âdem uyurken onun en alt kaburga kemiğinden yaratıldığını, Âdem uyandığında Havva'yı yanında gördüğünü ve Havva'nın Nebat dilinde kadın anlamına geldiği bilgisini aktarmıştır.³⁸ İbn İshâk (ö. 151/768) kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını haber veren rivayetlerle ilgili olarak naklettiği haberin kaynağını “Tevrat ehli kitabilerden ve diğer ilim ehli kimse-lerden bize ulaşan bilgiye göre” “فِيمَا بَلَّغْنَا عَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ أَهْلِ التَّوْرَةِ وَعَبَرِهِمْ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ”

³⁸ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, Tefsiru Mücâhid, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nil (Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslâmi'l-hadise, 1410/1989), 265.

ifadeleriyle³⁹ ortaya koyarak, bu tür bir bilginin, o günün ilim erbabının doğru kabul ettiği İsrâiliyât türü haberlerden olduğunu haber vermiştir.

Nefs-i vâhidenin ne olduğu ve neyi ifade ettiği ayrı bir araştırma konusu olmakla beraber, *nefs-i vâhidenin* Âdem ve eşinin de Havva olduğu meselesi, kaburga kemiğinden yaratılma meselesiyle beraber anıldığı dikkate alındığında, o günün kitap ehli yanında revaçta olan bir malumat olduğu kolaylıkla söylenebilir. Zira bu bilgi Tevrat'ta şöyle anlatılmaktadır: “Rab Allah Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi.” (Tekvin 2/21-22). Tevrat’taki bu ayetin Mücâhid’in aktardığı rivayet ile birebir örtüşmesi, Kur’an’da açık bir şekilde açıklanmayan hususların ehli kitaptan sorularak öğrenilmeye çalışıldığını doğrulamaktadır. Dolayısıyla Mücâhid de bu konuda ehli kitaba müracaat ederek onların yaratılışın nasıl meydana geldiği ile ilgili bilgilerini tefsirine almıştır. Ancak bu bilgi, bir başka ayetin tefsirinde önemli bir problemin doğmasına sebep olmuştur. Aynı konu A’râf suresinde şu şekilde anlatılır:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Sizi bir tek nefisten yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah’a şu sözlerle yakarır: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!” (el-A’râf 7/189). Bu ayette de *nefs-i vâhideden* ve eşinden bahsedilmektedir. Mücâhid daha önce Nisâ suresinde konu ele alındığı için burada herhangi bir kanaat belirtmemiştir. Ancak devam eden ayette:

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah’ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O’na ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.” (el-A’râf 7/190) buyrulmuştur. Bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak Mücâhid, Âdem ve Havva’nın çocuklarının yaşamadığı, bunun üzerine Şeytan’ın, doğan çocuklarına Abdülhâris ismini koyarlarsa çocuklarının yaşayacağını söylediği, böylece Âdem ve Havva’nın çocuklarına o ismi vermek suretiyle Allah’a şirk koştuk-

³⁹ Taberî, Camiul-beyân fi te’vîli’l-Kur’an, 1: 514, 7: 516; Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, 2. Baskı (b.y.: Dâru Tayyibe li’n-neşr ve’t-tevzi’,1420/1999), 1: 233.

ları yorumunu yapar.⁴⁰ Hâlbuki ayetin sonundaki “فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ” ifadesindeki fiil çoğul ifade eden bir fiildir ve Âdem ile Havva iki kişidir ve ayet onların şirk koştuğunun anlaşılmasına müsait değildir.⁴¹ Buna rağmen Mücâhid ilk ayetteki *nefs-i vâhideyi* Âdem ve eşini de Havva olarak yorumlayınca, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak bu ayete de Âdem ve Havva'nın şirk koştuklarını ifade eden ve yine ehli kitap-tan duymasının kuvvetle muhtemel olduğu, Şeytan ve çocuk hikâyesini anlatmak durumunda kalmıştır. Böylece o günün anlayışıyla doğru kabul edilen bir yaratılış senaryosunu onaylamıştır. Daha sonra gelenler de bu senaryoyu mutlak doğru kabul etmişler ve Kur'an'ın anlatmadığı ama hadis külliyatında kendine yer bulabilmiş bir takım rivayetlerin de desteğiyle bu hikâyeyi mutlak gerçek konumuna yükseltmişler ve bu anlayış günümüze kadar ulaşmıştır.

Yaratılışın nasıl gerçekleştiği konusunun her devirde yeniden ele alınması ve zamanın bilgi kaynakları kullanılarak yeniden yorumlanması önemli bir Kur'an ilkesidir. Dolayısıyla İlk dönemde anlatılan yaratılış hikâyesinin her devirde yeni bilimsel veriler ışığında yenilenmesi bir zorunluluktur. Zira Kur'an'ın yaratılışın nasıl gerçekleştiği ile ilgili tavsiyesi, yeryüzünde gözlem ve deneylerle araştırmalar yapmak ve bilimin verilerinden faydalanmaktır. Hâl böyle olunca Müslüman ilim adamlarına düşen, yaratılışın nasıl gerçekleştiği ile ilgili bilgileri bilimin verileri ışığında her devirde yeniden tazelemektir. Bilimsel veriler devamlı gelişen ve sürekli değişen bir özelliğe sahiptir. Her devirde güncellenen bilimsel veriler her geçen zaman hakikate daha çok yaklaşmaktadır. Dolayısıyla yaratılışla ilgili verilerin de devamlı güncellenmesi ve bilimsel veriler ışığında anlaşılmaya çalışması önemli bir hadisedir.

SONUÇ

Tabiîn devrinin önemli müfessirlerinden olan Mücâhid b. Cebr, sahabenin en önde gelenlerinden ilim öğrenmenin yanında Abdullah b. Abbas'a da öğrencilik yapmış ve onunla birlikte hem Kur'an'ı baştan sona defalarca okumuş hem de tüm ayetlerinin üzerinde durarak Kur'an'ı mütalaa etmiştir. Bu dersler esnasında öğrendiklerini de kayıt altına almıştır. İbn Abbas'ın vefatından sonra da Mekke Tefsir Okulunda pek çok ilim adamı yetiştirmiştir.

⁴⁰ Mücâhid b. Cebr, Tefsiru Mücâhid, 348.

⁴¹ Bk. Râzi, Mefâtihu'l-gayb, 15: 427.

Öğrencilerine yazdırdığı tefsir daha sonraları *Tefsiru Mücâhid* adıyla meşhur olmuş ve kendisine ait olduğu düşünülen bu nüshalardan bir tanesi neşredilmiştir. Mücâhid bu tefsirinde nakli bilginin yanında aklı da kullanarak re'y ekolünün ilk mümessillerinden olduğunu göstermiştir.

Mücâhid'in tefsirinde en fazla eleştirildiği konuların başında İsrâîli rivayetlere fazlaca yer vermesi gelmektedir. Hâlbuki o dönemde Kur'an'da açık bilgi bulunmayan hususlarda çevrede bilgi sahibi olduklarına inanılan kişilere sorular sorulması yaygın bir uygulamadır. Mücâhid de bu genel anlayış çerçevesinde ehli kitaba sorular sormuş ve onların çoğunun iyi niyetle bir kısmının da art niyetle verdiği cevapları da tefsirinde kullanmıştır. Ancak ashabın ve sonrakilerin gayesi hiçbir zaman Kur'an'a yalan yanlış bilgileri dâhil etmek olmamıştır. Buna rağmen daha sonra gelenler İsrâîliyâta farklı anlam yükledikleri için bu durumu tenkit konusu yapmışlardır.

Kur'an'da ayrıntısından bahsedilmeyen özellikle bilimi ilgilendiren konularda söylenen her şeyin doğru veya yanlış olma ihtimali vardır. Dolayısıyla bu konulardaki bilgiler devamlı değişmekte ve güncellenmeye ihtiyaç duymaktadır. Müslümanlar bu hususlarla ilgili ilk dönemlerde yapılan yorumları mutlak doğru kabul ederek onları sanki Kur'an'ın bir ilkesi gibi kabul etmişlerdir. Hâlbuki daha sonra gelen İslâm âlimleri eski yorumları kutsamak yerine kendi devirlerinin bilgi kaynaklarını kullanarak yorumları güncellemiş olsalardı, önkilerin kendi bilgi kaynaklarından aldıkları veriler daha sonra İsrâîliyât gibi bir sorun olarak ortaya çıkmayacaktı.

Kur'an'da yaratıcının kim olduğu ve yaratılışın niçin meydana geldiği hiçbir tartışmaya meydan vermeyecek şekilde açıkça vurgulanırken, yaratılışın nasıl gerçekleştiği hususu aynı açıklıkta ortaya konmuş değildir. İbrete vesile olması ve Allah'ın güç ve kudretine işaret etmesi için su, değişik türevleri ile toprak / çamur ve nutfe gibi bir takım unsurlara işaret edilmiş ancak özellikle yaratılışın başlangıcı ile yaratılışın nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği hususu anlaşılabilir bir tarzda açıklanmamıştır. Ancak yaratılışın keyfiyeti ile ilgili bilgi edinmek isteyenlere de bizatihi Kur'an ayetleriyle yol gösterilerek "yeryüzünde gezmek, deney ve gözlemler yoluyla araştırmalar yapmak" tavsiye edilmiştir. Böylece yaratılışın nasıl gerçekleştiğini merak edenlere yaşadıkları dönemin anlayışı ve ilmi verilerinin ışığında meraklarını izale ederek doğru bilgiye ulaşabilecekleri bildirilmiştir. Bu ayetten de ilham alarak ilk dönem müfessirleri çevrelerinde doğru bilgiye ulaşabileceklerine inandıkları kişilere sorular sorarak bu meraklarını giderme yolunu seçmişler, kendilerini tatmin edecek cevaplar almışlar ve bu bilgileri tefsirde kullanmışlardır. Daha sonrakilerin bu bilgileri mutlak doğru olarak kabul etmeyip kendi çağlarındaki bilgi kaynaklarıyla güncellemeleri gerekirken çoğu zaman böyle olmamış ve önceki yorumlar mutlak doğru olarak

kabul edilmiştir. Böylece ilk dönemlerde İsrâilî rivayetler bağlamında oluşturulan “yaratılış senaryosu” daha sonraki dönemlerde de aynen kabul görmüştür.

Hâlbuki Allah'ın Kur'an ayetleriyle vermek istediği mesajlar dinin konusunu, kâinata yerleştirdiği ayetleriyle vermek istediği mesajlar da bilimin konusunu oluşturmaktadır. Bu iki alan birbirinden bağımsız ancak birbirinin tamamlayıcısı ve açıklayıcısıdır. Dolayısıyla yaratılışın keyfiyeti gibi dinin konusuna girmeyen hususlarda bilime müracaat etmek ve onun verileriyle konuyu anlamaya çalışmak Müslümanlar için bir zorunluluktur. Bilimsel verilerin değişken olması ve devamlı mükemmele doğru seyir halinde olması sebebiyle her devirde önceki bilgilerin güncellenmesi gereklidir.

Mücâhid b. Cebr de özellikle yaratılışla ilgili konularda o günün geçerli görülen İsrâilî rivayetlerine tefsirinde yer vermiş ve yaratılışla ilgili ayetleri bu rivayetler bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Nisâ suresi 1'inci ayetindeki *nefs-i vâhideyi* Âdem ve eşini de Havva olarak algılamıştır. Hatta A'râf suresinin 189 ve 190'uncu ayetleri bağlamında Hz. Âdem ve eşinin şeytana itaat ederek Allah'a şirk koştukları sonucuna ulaşacak kadar bu rivayetlere önem vermiştir. Bu rivayetler üzerine kurulan yaratılış teorisi güncelleme yapılmadan günümüze ulaştığında önemli bir sorun teşkil etmiştir. Günümüzde tefsirle uğraşan ilim adamlarına düşen en önemli görevlerden bir tanesi de Kur'an'ın açıkça ortaya koymadığı hususları bilimsel veriler ışığında anlamaya ve aydınlatmaya çalışmaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Albayrak, İsmail. “Re-Evaluating the Notion of Isra'iliyyat”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2001): 69-88.

Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-sebu'l-mesânî*. Thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

Cerrahoğlu, İsmail. “Tefsir'de Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1978): 23: 31-50.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. 6. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddin. *Tabakâtü'l-müfessirin li'd-Dâvûdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. 38. Baskı. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mehrân. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1409.

Ednevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Thk. Süleymân b. Sâlih el-Huzzî. Suud: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1417/1997.

Harman, Ömer Faruk. "İsrâil (Benî İsrâil)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 193-195. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî. *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1271/1952.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Takrîbü't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avâme. Suriye: Dâru'r-reşîd, 1406/1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hind: Matbaatü'dâiratü'l-meârif ve'n-nizâmîyye, 1326.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddin. *Mukaddime*. Trc. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hechr, 1418/1997.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 2. Baskı. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî', 1420/1999.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1410-1990.

Karmış, Orhan. "Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985): 9-18.

Kesler, Muhammed Fatih. "Mücâhid b. Cebr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Me'sûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. Thk. Es'ad Dâğır. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-hicre, 1409.

Mustafavî, Allâme Hasan. *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 12 Cilt. Tahran: Merkezü neşri âsârî'l-Allâme Mustafavî, 1393.

Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. Thk. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslâmî'l-hadîse, 1410/1989.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzibü'l-Esmâi ve'l-lügât*. Thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.

Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014): 11-68.

Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb - Tefsîru'l-kebîr*. 3. Baskı. ۳۶ Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.

Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. 12. Baskı. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.

Tottoli, Roberto. "Origin and Use of the Term Israiliyyat in Muslim Literature". *Arabica* 46/2 (1999): 193-210.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. 2. Baskı. İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.

Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 2/15 (2006): 53-67.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 3. Baskı. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fî't-tefsir ve'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1409/1989.